

УДК 801.81:821.161.2Рил

ШАЛАК ОКСАНА

кандидатка філологічних наук, провідна наукова редакторка редакції наукових видань Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна). ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8275-6703>

SHALAK OKSANA

a Ph.D. in Philology, a leading scientific editor of the editorial staff of scientific editions of M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine). ORCID ID: 0000-0002-8275-6703

Бібліографічний опис:

Шалак, О. (2020) Методологічні засади фіксації фольклору в концепції Максима Рильського та її актуальність для сучасної фольклористичної науки. *Матеріали до української етнології*, 19 (22), 77–82.

Shalak, O. (2020) Methodological Essential Principles of the Folklore Fixing in the Maksym Rylskyi Concept and Its Relevance for Modern Folkloristics. *Materials to Ukrainian Ethnology*, 19 (22), 77–82.

**МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФІКСАЦІЇ ФОЛЬКЛОРУ
В КОНЦЕПЦІЇ МАКСИМА РИЛЬСЬКОГО
ТА ЇЇ АКТУАЛЬНІСТЬ ДЛЯ СУЧАСНОЇ
ФОЛЬКЛОРИСТИЧНОЇ НАУКИ**

Анотація / Abstract

У наукових розвідках, рецензіях, доповідях М. Рильський розглядав актуальні питання дослідження героїчного епосу, порівняльного вивчення фольклору, виконавства, засадничих принципів видання фольклору, напрямів розвитку фольклористики.

У багатьох своїх статтях, передмовах до збірок фольклору він розкривав проблеми запису фольклорних зразків. Ці методологічні засади, що вибудовують своєрідну концепцію автора, здебільшого актуальні й нині. Він насамперед порушував проблему методики збирання сучасного фольклору – шляхом експедицій і стаціонарних записів. Особливу увагу вчений приділяв окремим жанрам (думах, казкам, пісням літературного походження, робітничому фольклору), що були для нього пріоритетними, та їх фіксації. Серед інших М. Рильський вирізняв тему фольклору Другої світової війни – «доби найтяжчих випробувань і найвеличніших подвигів» (за його словами) і записи з різних регіонів. Попри ідеологічне нашарування окремих постулатів, позначених впливом часу, вони у своїй основі методологічно вивірені та важливі й для сьогочасних наукових засад фіксації фольклору.

Проблема методологічних принципів запису фольклору, пріоритетів у записуванні фольклорних жанрів є однією з найважливіших в українській фольклористиці. М. Рильський, порушивши численні аспекти цього питання, залишив для науки цінні зауваги, що набули згодом розвитку. Методологічні засади вченого – це його своєрідна концепція, принципи, здебільшого актуальні й дотепер. Пріоритети у фіксації певних недостатньо досліджуваних жанрів: казок, дум, пісень літературного походження, робітничого фольклору, запис і вивчення фольклору сучасного, нового, записи з різних регіонів, вивчення народного життя та побуту, на основі якого з'явився той чи інший варіант, – ось найважливіші настанови М. Рильського. Він запровадив поняття сучасного фольклору-«дзеркала». Цей образ, з одного боку, передбачає схоже відображення, з другого, – нетотожне реальному. З одного боку, – правдивість, з другого, – правдивість дзеркальну, тобто обернену, художню.

Ключові слова: фольклористика, жанри фольклору, методи записування, фольклорний зразок.

M. Rylyski has considered the topical issues of the investigation of the heroic epos, comparative study of folklore, performance, the fundamental principles of folklore publication, the trends of the Folkloristics development in his scientific researches, reviews and reports.

He has revealed the problems of folklore samples recording in many of his articles, prefaces to folklore collections. These methodological principles, which build a kind of author's concept, are relevant today mostly. He has raised, first of all, the problem of methods of modern folklore collecting by the way of expeditions and permanent records. The scientist has paid peculiar attention to certain genres those are priority-driven for him, their fixing (dumy, fairy tales, songs of literary origin, workers' folklore). M. Rylyski has distinguished the theme of the folklore of the Second World War («the period of the hardest trials and the greatest feats» (according to him)) and records from various regions among the others. Despite the ideological layering of certain postulates marked by the influence of time, they are basically verified methodologically and important for today's scientific principles of folklore recording.

The problem of methodological foundations of folklore recording, priorities in folklore genres fixing is one of the most important in Ukrainian Folkloristics. M. Rylyski, raising numerous aspects of this issue, has left valuable remarks for science developed later. Methodological principles of a scientist are considered as his original concept, foundations, which are relevant mostly even today. Priorities in recording certain understudied genres: fairy tales, dumy, songs of literary origin, workers' folklore, recording and study of modern, new, folklore, records from various regions, study of folk life and everyday life, on the basis of which the versions appear, are the most important guidelines of M. Rylyski. He has introduced the concept of modern mirror-folklore. This image, on the one hand, assumes a similar reflection, on the other hand, it is not selfsame to the real one. On the one hand – truthfulness, on the other – mirror, i.e. inverted, artistic truthfulness.

Keywords: Folkloristics, folklore genres, methods of recoding, folklore sample.

В українській культурі Максим Рильський (1895–1964) – насамперед знаний поет, перекладач, чий внесок у літературу ХХ ст. вагомий і знаковий. Про це писали дослідники його творчості (В. Новак, Т. Руда, М. Стріха, Р. Корогодський, В. Погребенник та ін.; загалом список розвідок сягає за сотню). Мало не всі вони зауважували, що у творчості М. Рильського визначальне місце належить фольклору. Цьому сприяла і його наукова та організаційна діяльність. Понад двадцять років поет очолював Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії. «Рильський активно займався підготовкою кадрів (зокрема славістичних), відроджував наукові напрями, що мали в Україні давні традиції (етнографію, слов'янську фольклористику, антропологію). У його статтях, рецензіях, доповідях розглядаються актуальні сьогодні питання епосознавства, порівняльного вивчення фольклору, виконавства, принципів видання народнопісенних збірників, перспектив розвитку фольклористики та етнографії» [9, с. 7]. Серед цих питань вирізняється й проблема методологічних засад фіксації фольклору, пріоритетів у записуванні фольклорних жанрів. Його методологічні засади, що вибудовують своєрідну концепцію, актуальні переважно й нині. М. Рильський передовсім по-

рушував проблему методики запису сучасного фольклору – шляхом експедицій і стаціонарних записів. Особливу увагу вчений приділяв певним жанрам (думам, казкам, пісням літературного походження, робітничому фольклору), що були для нього пріоритетними, та їх фіксації. Вирізняв М. Рильський тему фольклору Другої світової війни – «доби найтяжчих випробувань і найвеличніших подвигів» [4, с. 38]. Попри ідеологічне нашарування окремих постулатів, позначених впливом часу, вони в основі своїй методологічно вивірені та важливі й для сьогочасних наукових принципів фіксації фольклору.

У статті «Песни народа Советской Украины» (1951), що вперше була надрукована як передмова до збірки «Песни и думы Советской Украины», М. Рильський порушив питання запису *сучасного* фольклору. Він стверджував, що «всі сторони життя відображені у світлому правдивому дзеркалі народної творчості» [7, с. 36]. Нинішній антропоцентричний погляд на фольклор відкидає його розуміння як точного відображення життя. Проте відомо, що культурно-історична школа вбачала в народній словесності *художнє* або ж *напівдокументальне* відображення реальності. Структурно-семіотичний напрям засвідчував конструювання у фольклорі нових смислів, надання ре-

альності минулого нових значень з погляду сучасності. Сучасник Рильського (молодший за нього лише на 12 років) румун Мірча Еліаде наполягав на антиісторичності народної пам'яті, міфологізації минулого у фольклорі. М. Рильський із поняттям фольклору-«дзеркала» був десь посередині всіх тверджень, бо цей образ, з одного боку, передбачає схоже відображення, з іншого – нетотожне реальному. З одного боку – *правдивість*, з іншого – *правдивість дзеркальну*, тобто *обернену, художню*.

У цій самій статті М. Рильський писав про фіксацію пісень літературного походження й про «*трансформацію* написаних нашими поетами і композиторами пісень, які “пішли в народ”» [7, с. 36]. Запис і дослідження пісень означеного жанру були актуальні, адже мали кілька напрямів, які розкривали причини їхньої фольклоризації, творення вербальних та музичних варіантів, а також механізми *трансформації*, про яку писав Максим Тадейович. Власне, остання з проблем і досі залишається маловивченою, бо записували й видавали варіанти пісень літературного походження, досліджували їхню історію, але засоби і способи перетворення пісні авторської в пісню народну досі осмислені недостатньо.

Нагальним був запис регіонального фольклору (Максим Рильський згадував про фольклор Полісся, Волині, пісні Буковини і Гуцульщини). Вагомою проблемою поставало вивчення народної словесності (саме цей термін на означення фольклору обстоював учений) Донбасу і Криворіжжя, тому що робітничий фольклор, попри окремі праці (див., приміром, дисертаційне дослідження Петра Тимофєєва «Пісенний фольклор робітничого середовища Донбасу (на матеріалі записів 20-х рр. ХХ ст.)», 1996), досі маловивчений.

Дослідження фольклору за певними регіонами накреслене ще від самих початків фольклористичної науки, вивчення локальних та регіональних особливостей усної традиційної культури сформоване в середині ХІХ ст., адже відомо, що фольклорна культура – завжди регіональна і локальна. Поділ на фольклорні регіони (райони) залежав від багатьох чинників: «на ґрунті історичного процесу формування етносу, його території, особливос-

тей природно-географічного середовища, етнографічної структури, територіального районування, характеру господарської діяльності, внутрірегіональних і міжрегіональних та міжетнічних зв'язків тощо» [2, с. 7]. Виокремлення локальних і регіональних рис фольклорних зразків, їхньої регіональної самобутності, порівняльний аналіз з варіантами інших регіонів, видання регіональних збірок фольклору стало перспективним напрямом досліджень ІМФЕ за часів, коли керував інститутом М. Рильський.

Пріоритетним вважав син Тадея Рильського – відомого фольклориста ХІХ ст. – вивчення і запис дум – «алмаза у короні многотрадального, волелюбного, прекрасного й великого українського народу» [3, с. 9]. Ішлося про перспективи жанру в сучасних умовах. Учений порушив низку важливих проблем, що стосуються героїчного епосу: походження дум, їх поширеність, виникнення та «розгалуження» варіантів, поетичні й музичні особливості. «Записування і вивчення дум почалося в ХІХ сторіччі і продовжується по наші дні» [3, с. 11], – стверджував М. Рильський. Приділив він увагу й виконавству та постаті кобзаря, його «артизму, моральній висоті і життєвій мудрості» [3, с. 11]. Ці слова, сказані на адресу Остапа Вересая, стосувалися збірного образу сліпого рапсода.

Поставала проблема, як твердив Максим Тадейович, «штучного відродження» жанру дум. Влада «спускала директиви» оспівування «щасливої радянської дійсності», кобзарі й бандуристи мали на них відгукнутися. З'являлися новостворені зразки, приміром «Дума про Олега Кошового» («Хлопця молодого, / Комсомольця бойового Олега Кошового / Пам'ятайте, не забувайте, / Дітей своїх та внуків учить-научайте, / Про орла молодого Олега Кошового / Мовте-розповідайте / На довгії літа – Аж до кінця віка!»). Дума ця, складена сценічним кобзарем Володимиром Перепелюком (1910–2000), містила багато формул давніх дум, формально відповідала всім думовим канонам. М. Рильський хвалив цей «авторський» зразок. Він уважав творче використання елементів давньої традиції не тільки законним, але й плідним. Утім, здебільшого відчуття нарочитості творення в нових зразках позбутися було важко.

З приводу «штучності» М. Рильський висловлював обережне застереження, розуміючи (і на собі відчуваючи!) згубність такої заідеологізованої «творчості»: «Не знаю, чи можна й треба братись до штучного відродження цього жанру, хоч можливо, що варто було б декому з наших кобзарів поспробувати дати і свою інтерпретацію старих дум» [3, с. 12]. Тобто виконання та інтерпретація вже відомих давніх сюжетів – ось до чого спонукав учений; саме такий шлях видавався йому справжнім відродженням героїчного епосу.

Відомо, що М. Рильський підтримував особисті взаємини з кобзарями і сприяв розвитку кобзарського мистецтва, заохочував відродження виконавської традиції кобзарів, усіяко пропагував їхню творчість. На IV Міжнародному з'їзді славистів, де він оприлюднив дослідження про український героїчний епос, виступив і кобзар Єгор Мовчан, засвідчивши слова доповіді вченого.

Блискучий знавець багатьох (13!) мов, перекладач із понад 30, М. Рильський порушив проблему зв'язку українських дум із сербським епосом та болгарськими піснями. Компаративний аналіз цих фольклорних зразків видається перспективним і нині; він дає змогу не тільки осмислити генезу, поетику, а й спільне та відмінне в слов'янській традиційній культурі.

Знаковим стало ставлення М. Рильського до мови фольклору. Слід назвати його відповідь «Кілька зауважень» на сторінках «Літературної газети» (1958, 4 квітня) на закид Л. Горового, який засуджував публікації творів фольклору, що відтворювали «суржик» його носіїв. Максим Тадейович обстоював живу мову фольклорних зразків, правомірність відступу від мови літературної норми в едиційній практиці фольклористів. О. Бріцина (відома фольклористка-текстолог) наголосила на актуальності висловлених М. Рильським постулатів, їхній важливості для сучасної фольклористики [1, с. 6].

Належну увагу приділив М. Рильський і записуванню та дослідженню фольклору про Другу світову війну – новоствореному на ті часи й актуальному. У передмові до збірки «Українська народна поезія про Велику Вітчизняну війну» (Київ, 1953) він наголосив на важливості зібраного матеріалу, на окремих його мотивах (захисту рідного краю, визволен-

ня, помсти і відплати), на використанні «вже готових формул, ходів, мелодій» давнього фольклору [4, с. 39]. Виокремив науковець і тему вірності в багатьох фольклорних зразках, популярність яких була незаперечною. Він осмислив проблему колективного й авторського начала у воєнному фольклорі: «Анонімність перестає бути доконечною ознакою фольклору» [4, с. 40].

У цій самій передмові з назвою «Голос народу» М. Рильський порушив проблему взаємовпливів «книжної та усної словесності», зауваживши, що воєнний фольклор позначений колосальним впливом літератури, зокрема поезії Тараса Шевченка та інших класиків. Цю рису помітив учений загалом у сучасному фольклорі: народна творчість «набула нових якостей, одна з яких – найтісніший і плідний взаємозв'язок її з літературою» [8, с. 46].

Попри всі негативні конотації «возз'єднання» Західної і Східної України в єдину соціалістичну, М. Рильський виокремив у зібраному фольклорі на цю тему найпозитивніші мотиви. Зрештою, на той час аналізувати негативні риси було вкрай небезпечно та безрезультатно – і Максим Тадейович, який пережив арешт 1931 року й численні звинувачення в націоналізмі, це добре розумів. Отже, фольклор відобразив прагнення народу до об'єднання та здійснення цієї мрії, прагнення держави – слухати і чути свій народ; засвідчив дружню зустріч «братів по той бік Збруча». Звісно, правдивість цих гасел ніхто не перевіряв, як і не фіксував зразків фольклору, які свідчили про жорстоке й безгосподарне поведіння «визволителів» у Галичині.

Особливого значення надавав директор Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії експедиційним записам фольклору. У «Заключному слові» на Всесоюзній нараді з питань епосу східнослов'янських народів у Києві 28 травня 1955 року М. Рильський зауважив, що під час експедицій науковці Інституту збагатили фонди пісенними новотворами, яких близько півтори тисячі (з-поміж них й історичні) [5, с. 62]. Експедиційний спосіб запису (поряд зі стаціонарним) на окреслених територіях був (і залишається) чи не найефективнішим; він ґрунтується на наукових засадах із

використанням програм, запитальників, охоплює значну кількість інформантів, дає змогу виявити майстерних оповідачів і талановитих виконавців. Принагідно в цьому виступі учений порушив питання художності записаних зразків, зазначивши, що не всі вони витримають перевірку часом. Відомо, що прогресивним методом запису був суцільний, у якому передбачено запис усіх зразків – повних і уривків, варіантів, мистецьки довершених, але й таких, що художньо недосконалі. Утім, питання художності так чи інакше щоразу поставало під час упорядкування різного роду науково-популярних збірок та антологій, тому М. Рильський, розуміючи значення суцільного методу, згадував чинник художньої цінності.

Надзвичайно вагомим уважав дослідник зв'язок фольклористики та етнології. Пишучи про розмежування цих дисциплін, які в ХІХ ст. були єдиною наукою, М. Рильський наголосив на обов'язковості «вивчення тих явищ народного життя і побуту, на ґрунті яких зріс у народі той чи інший поетичний твір» [6, с. 70]. Ця настанова для збирача фольклору, котрий повинен фіксувати й ті обставини, за яких постав зразок, за яких його було записано, коментарі оповідача чи виконавця, супровід записів розлогими етнографічними нарисами чи докладними відомостями про контекст побутування, мала для фольклористики ХХ ст. неабияке значення. Саме ця настанова відкривала передумови для ново-

го фольклористичного мислення, нових текстологічних моделей, однією з яких була виконавська. Дослідження явищ народного життя передбачало зв'язок не тільки з етнологією, історією, а й із тими новітніми науковими напрямками, що давали змогу глибшого його вивчення: «етнографії мовлення», теорії комунікації, лінгвістики тексту, контекстуального та виконавського підходів.

Отже, проблема методологічних засад фіксації фольклору, пріоритетів у записуванні фольклорних жанрів є однією з найважливіших в українській фольклористиці. Максим Рильський, порушуючи численні аспекти цього питання у своїх статтях, доповідях, виступах, передмовах до збірок фольклору, залишив для науки цінні зауваги, що набули згодом розвитку. Методологічні засади вченого – це його своєрідна концепція, принципи, здебільшого актуальні й дотепер. Пріоритети у фіксації певних (недостатньо досліджуваних досі) жанрів: дум, казок, пісень літературного походження, робітничого фольклору, запис і вивчення фольклору сучасного, нового, записи у різних регіонах, вивчення народного життя та побуту, на основі якого з'явився той чи інший варіант – ось найважливіші настанови Максима Тадейовича Рильського. Відкидаючи їхнє ідеологічне нашарування, фольклористи ХХІ ст. можуть з упевненістю застосовувати їх, розвиваючи та поглиблюючи, підтверджуючи конкретними записами.

Джерела та література

1. Бріцина О. Ю. Історія однієї текстологічної дискусії та її сучасне відлуння. *М. Рильський і світова культура з погляду сучасності. Міжнародна конференція (Київ, 16–17 березня 1995) : тези доповідей і повідомлень*. Київ, 1995.
2. Кирчів Р. Із фольклорних регіонів України : нариси й статті. Львів : Афіша, 2002. 352 с.
3. Рильський М. Вступне слово [до збірника «Українські думи та історичні пісні», Укрдержвидав, 1944]. *Рильський М. Зібрання творів : у 20 т.* Т. 16. Київ : Наукова думка, 1987. С. 9–13.
4. Рильський М. Голос народу. *Рильський М. Зібрання творів : у 20 т.* Т. 16. Київ : Наукова думка, 1987. С. 38–40.
5. Рильський М. Заключне слово (на Всесоюзній нараді з питань епосу східнослов'янських народів у Києві 28.V.1955 р.). *Рильський М. Зібрання творів : у 20 т.* Т. 16. Київ : Наукова думка, 1987. С. 61–63.
6. Рильський М. Золоті розсипи народної мудрості. *Рильський М. Зібрання творів : у 20 т.* Т. 16. Київ : Наукова думка, 1987. С. 64–82.
7. Рильський М. Песни народа Советской Украины. *Рильський М. Зібрання творів : у 20 т.* Т. 16. Київ : Наукова думка, 1987. С. 35–37.

8. Рильський М. Поезія і народна творчість про возз'єднання українського народу в єдиній українській радянській державі. *Рильський М. Зібрання творів : у 20 т.* Т. 16. Київ : Наукова думка, 1987. С. 41–54.

9. Руда Т. П. Фольклор у науковій і художній творчості Максима Рильського. *Слов'янський світ : зб. наук. праць.* Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2011. Вип. 9. С. 7–28.

References

1. BRITSYNA, Oleksandra. The History of a Textual Discussion and Its Modern Response. In: *Maksym Rylskyi and the Global Culture in Terms of Modernity. An International Conference (Kyiv, March 16–17, 1995): Abstracts of Lectures and Communications.* Kyiv, 1995 [in Ukrainian].

2. KYRCHIV, Roman. *From Folkloric Regions of Ukraine: Essays and Articles.* NAS of Ukraine's Institute of Ethnology. Lviv: Playbill, 2002, 352 pp. [in Ukrainian].

3. RYLSKYI, Maksym. Introduction [To the Collection *Ukrainian Dumas and Historical Songs*, Ukr. State Pub. House, 1944]. In: Maksym RYLSKYI. *Collected Works: in Twenty Volumes.* Kyiv: Scientific Thought, 1987, vol. 16: *Folklore, Translation Theory, and Linguistics*, pp. 9–13 [in Ukrainian].

4. RYLSKYI, Maksym. The Voice of the People. In: Maksym RYLSKYI. *Collected Works: in Twenty Volumes.* Kyiv: Scientific Thought, 1987, vol. 16: *Folklore, Translation Theory, and Linguistics*, pp. 38–40 [in Ukrainian].

5. RYLSKYI, Maksym. Closing Remarks (At the All-Union Session on the Issue of Epics of the East Slavic Peoples in Kyiv on May 28, 1955). In: Maksym RYLSKYI. *Collected Works: in Twenty Volumes.* Kyiv: Scientific Thought, 1987, vol. 16: *Folklore, Translation Theory, and Linguistics*, pp. 61–63 [in Russian].

6. RYLSKYI, Maksym. Gold Placers of Folk Lore. In: Maksym RYLSKYI. *Collected Works: in Twenty Volumes.* Kyiv: Scientific Thought, 1987, vol. 16: *Folklore, Translation Theory, and Linguistics*, pp. 64–82 [in Ukrainian].

7. RYLSKYI, Maksym. Songs of the People of Soviet Ukraine. In: Maksym RYLSKYI. *Collected Works: in Twenty Volumes.* Kyiv: Scientific Thought, 1987, vol. 16: *Folklore, Translation Theory, and Linguistics*, pp. 34–37 [in Russian].

8. RYLSKYI, Maksym. Poetry and Folk Art on the Reunification of the Ukrainian People in a Single Ukrainian Soviet State. In: Maksym RYLSKYI. *Collected Works: in Twenty Volumes.* Kyiv: Scientific Thought, 1987, vol. 16: *Folklore, Translation Theory, and Linguistics*, pp. 41–54 [in Ukrainian].

9. RUDA, Tetiana. Folklore in Maksym Rylskyi's Scientific and Artistic Heritages. In: Hanna SKRYPNYK ed.inchief, *The Slavic World: Collected Scientific Papers. On the Occasion of the XVth International Congress of Slavists. An Annual.* Kyiv: Maksym Rylskyi IASFE, 2011, iss. 9, pp. 7–28 [in Ukrainian].